

A klasszikus alapjogoktól a szabadságjogok modern fogalmáig

„A szabadság az a jog,
ami az embert minden
időben és minden körül-
mények között megilleti.”¹

Napjainkban rendkívüli módon megnőtt az érdeklődés a szabadságjogok kérdései iránt. Az emberi — állampolgári jogok új szemléletű megközelítése, a harmadik generációs jogok megjelenése, a hazánkban zajló demokratizálódási folyamat nyomában járó felgyorsult alkotmányozási műhelymunkák mind-mind ezt támasztják alá. A szakirodalomban számtalan tanulmány szerzője foglalkozik az alapjogok, az alapvető szabadságjogok kérdéseivel.

A szabadságjogok — ma már általánosnak nevezhető nézet szerint — az emberi-állampolgári jogoknak azt a csoportját alkotják, amelyek valamely cselekvés, magatartás, állapot szabadságát biztosítják oly módon, hogy az állam viszonyulása a szabadságjogokhoz elsősorban a jogok szabad gyakorlásának elismerésében, az érvényesítés kereteinek meghatározásában, az állami beavatkozás tilalmában vagy jelentős korlátozásában, valamint a jog gyakorlásának jogi védelmében, a jogsértések reparációjának, illetve szankcionálásának állami garantálásában nyilvánul meg. Ezen jogcsoport elsősorban negatív tartalmú, tehát realizálódása során olyan többoldalú jogviszonyok jönnek létre (főkötelezett az állam), amelyben mások részéről a zavarástól való tartózkodás a legfontosabb követelmény.

Ez a fogalom azonban a történelem során többször is módosult, nem ugyanaz a jogcsoport szabadságtartalma a XVII—XVIII. században, mint a XX. században. A kialakulás időszakában az elméleti rendszerek a szabadságjogok fogalmát tágan értelmezték. A tág értelmezés alapja a természetjog szabadság-fogalmában — amely a mai értelemben vett vagyoni és személyi jogok egész csoportját magában foglalta — keresendő. A bona civitas körébe beletartozott az élet, a szabadság, a testi épség, és a szoros értelemben vett javak, a polgári tulajdon.² A property (tulajdon) és a liberty (szabadság) fogalmát sajátosan, egymást átfedő kategóriaként ismerték a XVII—XVIII. században. A property a jogi értelemben használatos tulajdonnál jóval szélesebb kört ölelt fel. A fogalom nem csupán a vagyont takarta, hanem tulajdonként emlegették az ember birtokában levő összes értéket, így életét és jogait is. Ezen a ponton pedig a tulajdon és a szabadság fogalma egymástól elválaszthatatlan. A liberty magában foglalta a ma személyi szabadságként emlegetett jogcsoportot, és ezen felül az ember egyéni képességeinek szabad felhasználására való jogot éppúgy, mint a vagyoni lehetőségek (elsősorban az ipar és a kereskedelem) szabadságát.³ A szabadság

¹ „...the rights of all people at all times in all situations...”. M. Cranston: *Human rights and supposed*. D. Raphael (ed.) *Political Theory and the Rights of Man* London, 1967. 49. p.

² Vö.: John, *Locke*: *Levél a vallási türelemről*. Bp. 1973. 49. p.

³ Vö.: *Az emberi jogok dokumentumokban* (összeállította: Kovács István és Szabó Imre) — a továbbiakban: *Dokumentum*. Bp. KJK. 1980. 47. p.

fogalomkörét tehát olyan szélesre tágitották, hogy az embert megillető valamennyi jog lényegében szabadságjog volt.

Ha a szabadságjogok történeti gyökereit keressük, feltétlenül a polgári fejlődés kezdetéhez kell visszanyúlnunk. A szabadság fogalommal ugyan találkozunk a megelőző történelmi korokban is, de — ahogy azt a fiatal *Marx* is felismerte — a burzsoázia volt az első olyan osztály, amely tudatosan törekedett arra, hogy saját osztályérdekeit általános emberi érdekek köntösébe öltöztesse, így elsőnek fogalmazta meg általános formában, tehát az egész társadalomra kiterjedő érvennyel az egyént megillető biztosítékok igényét.⁴

Éppen ez az egyetemes igény, a szabadság-szféra mindenkivel és minden külső behatással szemben védelmet biztosító értelmezése hiányzik a megelőző korokban. Korábban ugyan léteztek jogok és kiváltságok, amelyek a társadalom egyes kisebb csoportjainak adóztak meg, de ezek csak partikuláris jellegűek voltak. Az embert, éppen emberi mivoltából kifolyóan, mindenkivel, így az állammal szemben is megillető jogok gondolata csak ott merülhetett fel, ahol az ember — legalábbis elméletileg — szabaddá vált; tehát kiszabadulva az önálló személyiségnek nem tekintett rabszolga, illetve később a föld tartozékaként kezelt jobbágy jogállásából, elvileg szabadon válhatott jogok és kötelezettségek alanyává. Ez az igény azonban a feudális rendszerében csakis a haladás szükségleteit kifejező ideológiai követelményként jelentkezhetett. Ennek az eszmének a szolgálatába a feltörekvő polgárság szegődött, míg az elméleti tartópillér szerepét a természetjogi rendszerek vállalták fel.

Amikor természetjogról hallunk, többnyire a Grotius, Wolff, Thomasius, Pufendorf által képviselt iskolatermészetjogra gondolunk. A természetjogi fogalomkör azonban, amely a XVII—XVIII. századi nyugat-európai államjogi fejlődésben oly fontos szerepet játszott, természetesen nem szűkíthető le a fenti gondolkodók gondolataira. Filozófusok, politikusok, elméleti és gyakorlati jogászok is fontos szerepet játszottak az ember megváltozott világbeli helyzetének elméleti tudatosításában, az új helyzet jogi, politikai formáinak és intézményeinek kidolgozásában. A tulajdonképpeni jogi elmélet és pozitív intézményrendszer modern formáinak megalapozásában így kiemelkedő jelentősége volt Hobbesnak, Lockenak, Rousseau-nak, mint ahogy a másik oldalról Bodinnak, Hermesnek vagy Achenwallnak is.

A természetjogban, mint sajátos jogi világnézetben a feltörekvő polgárság ideológiájának, politikai, vallási, erkölcsi nézeteinek alapvető elemei jutnak kifejeződésre. A természetjognak többszörösen is polemikus indíttatása van: meg kell küzdenie az egyre ésszerűtlenebbnek mutakozó (a szabad tevékenységet gátló) feudális politikai és ideológiai rendszerrel, a megkövült intézményekkel és azok jogi igazolásával; a fennálló világi hatalommal összefonódó, azt szentesítő teológiai konstrukciókkal; általános elvi formában — az igazságosságra hivatkozva — kell kinyilvánítania a polgár szabadság- és egyenlőségigényét. A kritikai funkció ugyanakkor konstruktív-konstitutív törekvésekkel párosul; ahol a gyakorlati lehetőségei megengedték, a természetjog pozitív jogintézmények kidolgozásában mutatja kifejezésre a polgári érdekeket, a gyakorlati törvényhozás számára nyújt elvi-elméleti megalapozást.

Amikor a természetjog lerombolja a „régí rend” igazolását szolgáló elméleti tartópilléreket, egy teljesen új problémával találja szemben magát. Meg kell küzdenie a javaiban, természetében, gondolkodásában individualizálódott egyének társadalom-rekonstituáló tevékenységének kérdésével; az egyén és a polgár emberi és politikai jogigényeinek, a törekvések morális és tudományos igazolásának problematikájával. Meg kell húznia a polgárok személyi szabadságának körét, körül kell határolnia a magánszférának az államhatalommal szembeni területét, meg kell fogalmaznia, hogy a nyilvánosság milyen intézményeire és eszközeire tarthat igényt a polgár, aki vélekedésének mások vélekedése mellett, és azokkal

⁴ Vö.: Marx levele Bolte-hoz 1871. november 25-én. In: Marx—Engels: Válogatott levelek, Bp. 1960. 319. p.

szemben is hangot kíván adni, rögzíteni kell azokat a jogokat, amelyek a gazdasági élet szubjektumát az egyéni gazdagodás és a közösségi előrehaladás párhuzamos biztosítása érdekében megillethetik, és végül, de nem utolsósorban a jogbiztonságra, a törvényes akarat érvényesülésére, érvényesítésének garanciáira kell apellálnia, hogy a joggá formálódott érdekek ténylegesen és tartósan jelen legyenek a társadalom életében.

A XVII—XVIII. századi Nyugat-Európa államjogi konstrukcióiban kiemelt szerepe van a polgári szabadság intézményének. Habár a szabadság jogi fogalma végső soron a pozitív joglehetőségekből és jogintézményekből kerül levezetésre, mégis a természetjogi fogalomkörben kialakult, és nemegyszer spekulatív igazolt szabadságtartalmak maguk is kiindulópontul szolgálnak a törvényhozás és a jurisprudentia számára.

Minden természetjogi rendszer felhasználja a természeti állapot-szerződés-társadalmi állapot fogalmi hármast, és mindhárom mozzanathoz az emberi szabadság egy meghatározott állapotát rendeli. A természeti állapot (*status naturalis*) szabadsága a természeti szabadság (*libertas naturalis*), a társadalmi állapot (*status civilis*) szabadsága a morális fennhangokkal dúsított polgári szabadság (*libertas civilis*). Ez utóbbit az embereknek a társulási hajlamon alapuló szerződéskötési szabadsága közvetíti. A *libertas naturalis* (egy-egy mozzanatai a rendi berendezkedést, a feudális arisztokrácia kiváltságait, a jogtiprásokat bíráló korai alkotmányjogi dokumentumokban is jelen vannak) politikai éle a hatalmi *status quo*, az intézményesedett szabadságnélküliség állapota ellen irányul. Ennek a „szabadságnak” nincs szilárd jogi tartalma, mint ahogyan kezdetben a tiltakozás igazi tárgya sincs specifikálva. Mindez mutatja, hogy a *status naturalis*nak és *libertas*ának döntően módszertani funkciója van a természetjogi fogalomkörben: „előkép”-jellegű, nem más, mint a jövőben létrehozandó polgári szabadság fogalmának a vonatkoztatási alapja. Kezdetben a szabadság jogi vetületeként megjelenő katalógusok „*iura connata*inak” még nincs államjogi tartalma, csupán a polgárok magánjogát és a fejedelmek morális kötelezettségeit jelenítik meg. A *libertas naturalis* a természetjogászok többnyire az ember cselekvési, olykor akaratszabadságával azonosítják; van úgy, hogy a szabadosságból vezetik le, és úgy definiálják, mint „mások akaratától való függetlenséget”, mint „zabolátlan vágyat, hogy mindenki azt tegye, amihez kedve van.”⁵

Ez a *confusum chaos* (Thomasius), ez a *bellum omnium contra omnes* (Hobbes), illetve ennek megszüntetendő volta alapozza meg az egyének szerződéskötési aktusát. A társadalmi szerződéssel, vagyis az emberek közti önkéntes megegyezéssel jön létre a társadalmi állapot a maga *libertas civilis*ével, a polgári szabadsággal, amely a természetjogi fogalomkörben a legtöbb gondolkodónál az egyéni képességek kibontakoztatásának, az emberi és polgári szabadságjogok megvalósulásának intézményes kerete. Persze, magában a szerződés-gondolatban még nincs kimondva az emancipáció általános lehetősége. A társadalmi állapotba való belépés ugyanúgy jelentheti az állami teljhatalomnak az elismerését, a szuverenitás teljes átruházását, mint a szuverenitásnak a fenntartását, amelyet a szerződés megkötése nem érinthet. Elég, ha a hobbes-i és a rousseau-i természetjog különbségeire utalunk.

A szabadságjogok történetében a döntő fordulatot a győzelemre vitt polgári forradalmak (hatását tekintve ezek közül is elsősorban a klasszikus francia forradalom) jelentik. Már nem csupán a polgárok szabadság utáni vágyát hangoztatják (tiltakozva a nem-szabadság állapot ellen), hanem a feudális jogrendszer felszámolásával egy új típusú jogi formációt, az ember jogaira apelláló katalógust hoznak létre. Ebben az új jogrendszerben a fő hangsúly a szabadságjogokon van. A „szabadságok” már nem csupán az elméletben megfogalmazódó igényként szerepelnek, hanem a győzelmes osztály ama törekvésévé, jogi

⁵ Ch. Wolff: *Grundsätze des Natur- und Völkerrechts*. Halle, 1754. 77. §, 84. §. Idézi: D. Klippel: *Politische Freiheit und Freiheitsrechte im deutschen Naturrecht des 18. Jahrhunderts*. Paderborn, 1976. 33., 35. p.

igényévé alakulnak át, hogy a polgárság hatalmának eszmei megalapozását jelentő követelményeket az egész társadalmat kötelező jog formájában fogalmazzák meg. Ebben az immár kivívott polgári állapot libertasában a libertas civilisben jelennek meg azok a tartalmi elemek, amelyek a feltörekvő polgárság-már kiérlelődött-érdekeit-juttatják kifejeződésre. Az új szabadság-fogalom kikristályosodásában nagy szerepet játszanak az olyan elméleti-jogi törekvések, mint a szabadság potenciális ellenfeleinek megjelölése, az emberi jogok katalógusainak kidolgozása, a hatalommal való visszaélés lehetőségének gyakori megvitatása.

A felvilágosodás természetjoga a polgári szabadság fogalmával eljut a fennálló rendi berendezkedés elleni politikai oppozícióig. A fordulatot tisztán elméletileg az jelzi, hogy új tartalmakat csatolnak a „természeti állapot”, az „ember” és a „szabadság” fogalmihoz. Az emberi jogok — most már politikai jogok is — az ember lényegéből, személyiségéből, vagyis társadalmi lény mivoltából, konkrét társadalmi viszonyaiból kerülnek levezetésre. Egyrészt fogalmi különbséget tesznek állam és társadalom között, másrészt erőteljes liberális oppozíciót is kifejtenek, amikor a szabadságköveteléseket az állammal szemben fogalmazzák meg. (P. J. A. Feuerbach, K. H. Gross, S. S. Witte.) A liberális politikai elméletek tipikus követelései jelennek meg itt. A személyi szabadság: a magánszféra biztosítása az állammal szemben: a nyilvánosság realizálása és biztosítása (különösen a sajtószabadságon keresztül); a gazdaság területének kiemelése az állami tevékenység szférájából (különösen a tulajdon szabadságának a kereskedelem és iparüzés szabadságának a követelésén át); a jogbiztonság (a fejedelemnek a pozitív jogra való kötelezésén keresztül).

Ezek a tipikusan liberális követelések a kor dokumentumaiban jelentős helyet kapnak. A francia Deklarációt — a Déclaration des droits de l'homme et du citoyen-t — gyakorta nevezik a klasszikus alapjogok katalógusának. Kiemelt hangsúlyt kap a szabadság, amelynek definícióját is olvashatjuk: „A szabadság azt jelenti, hogy mindent megtehetünk, amivel más embernek kárt nem okozunk. A természetes jogok gyakorlásának tehát nincs más korlátja, mint az, hogy a társadalom többi tagja számára is biztosítani kell ugyanezeknek a jogoknak a gyakorlását...”⁶ A szabadság fogalmának tisztázása mellett a szabadságjogokat is felsorolja a Deklaráció. Ezen alapjogok tanúsága szerint a szabadság—tulajdon—biztonság hármassága valójában egyetlen jog körül mozgott: a polgári társadalomban a magántulajdon joga a valóságos igény, annak szabadságára, az azzal való szabad rendelkezésre és végső fokon annak biztonságára, védelmére irányult. A tulajdon szabadsága eképpen a klasszikus alapjogok legfontosabbika. A természetjog rögzítette azokat a jogokat, amelyek a gazdasági élet szubjektumát az egyéni gazdagodás és a közösségi előrehaladás párhuzamos biztosítása érdekében meg kell, hogy illessék; ezért hangsúlyozta, hogy a magántulajdon, a kereskedelem és iparüzés szabadsága, velünk született, természetes jog. Sőt továbbmenve, amikor a tulajdonnal való rendelkezést (illuzórikusan) egyetemes emberi jognak, emancipációs kategóriának tüntették fel, a „polgári társadalomnak” a „politikai állam” fennhatósága álló szabadulásának igényét juttatták kifejezésre.

A tulajdonnal bírás emberi jogként kezelése persze illúzió. *Marx* mutat rá igen élesen „A zsidókérdéshez” című munkájában, hogy a magántulajdonra csak az „önzés joga” épülhet; hogy a politikai szféra egyenlőség-fennhangja a „polgári társadalom” prózai egyenlőtlenségének az átmaszkírozása. A felvilágosodás természetjogászaiban mindvégig ott él az illúzió, hogy az „ember”, a „szabadság” elvont-eszményi fogalmaiból levezetett jogok valóban emancipálják a társadalmat, végső soron az egész emberiséget. Csakhogy a fenti szabadságjogok még biztosításuk esetén sem teremthetik meg a szabadságnak és egyenlőségnek azt a birodalmát, amelyről a természetjogászok álmodtak, hiszen ezek az elgondolások egy rejtett fikcióval dolgoztak, nevezetesen azzal, hogy a polgári állapotban mindenki megszerezheti a tulajdonosi státuszt, és ezzel az „ember”-státuszt. Amikor a franciák a polgár

⁶ Az ember és polgár jogainak deklarációja. 4. cikk. In: Dokumentum, 120. p.

jogát egyetemes emberi jogként deklarálják az 1789. évi Déclaration des droits de l'homme et du citoyen-ben, azzal a jogi-ideológiai fikcióval élnek, hogy a polgári társadalomban (az „alapvető tevékenységformák realizálódásának” szintjén) minden embernek nemcsak lehet, de ténylegesen van is tulajdona, vagyis rendelkezésére áll a képességei szabad kibontakoztatására szolgáló eszköztár. Csak az alapján tüntetheti fel a Deklaráció a polgár jogát emberi jogként. Csakhogy a tulajdonosok és iparosok szabad gazdasági konkurenciatársadalmá a tulajdonnal nem bíró egyének számára éppen a nem-szabadság birodalmává válik. Reálisan csak egy olyan társadalomban lehet az állampolgár joga emberi jog, ahol a politikai szféra alapján az alapvető tevékenységformák realizálódásának területén, minden ember számára anyagi lehetőség nyílik az „ember” fogalmának megvalósítására; vagyis szabad, szerves közösségek létrehozására. Minden más esetben az állampolgár szabadsága pusztá absztrakció, amelynek egyetlen funkciója van: elleplezni a reális ember szabadságnélküliségét.

Ha a szabadságjogok körét leszűkítenénk a győztes polgári forradalmak során deklarált klasszikus alapjogokra, a jogoknak eléggé sovány katalógusával kellene megelégednünk. Mint ahogyan a polgári forradalmak győzelme és az azt követően megindult polgári fejlődés merev szétválasztása történelmietlen, rossz módszer, ugyanígy a szabadságjogok megszületésének és későbbi fejlődésének elkülönítése is megengedhetetlen. A szabadságjogok katalógusa már a polgári forradalmak győzelmét követő első alkotmányok kibocsátásakor bővült (gondoljunk Franciaország 1791-es vagy 1793-as alkotmányára), s a későbbi, immár a polgári társadalom keretei között folyó jogfejlődés alkotmányok és különböző törvények egész sorával teljesítette ki az alapvető szabadságok rendszerét. Deklarálták a társulási jogot, az egyesülés szabadságát, kinyilvánították a tudomány és a tanítás szabadságát. Szinte valamennyi állam alkotmányi szinten szabályozta az állampolgárság kérdéseit, mint a szabadságjogok előkérdését. Különösen a századforduló után, elsősorban a megerősödő munkásmozgalom követeléseinek eredményeként, egyre gyakrabban találkozhatunk a szakszervezeti szervezkedés szabadságának kimondásával.

A felsorolást tovább lehetne folytatni az intézményesült szabadságok különböző variációival, formáival. Ugyanakkor — ahogy *Szamel Lajos* megállapítja — „kétségtelen hogy a szabadságjogok katalógusa az 1789-es francia Deklarációtól a második világháborút követő alkotmányokig számottevően bővült, s ezzel összhangban növekedett az a nemzetközi standard, amit fel lehet állítani annak értékeléséhez, hogy egy állam alkotmánya a szabadságjogok szempontjából megfelel-e az alkotmányossági követelményeknek, de leszögezzük azt is, hogy a szabadságjogok három eredeti csoportjához két évszázad alatt további nem lett csatlakoztatva. Ezek: a személyes szabadság, a vélemény és meggyőződés (hit) nyilvánításának szabadsága, valamint a politikai cselekvés szabadsága.”⁷ Ahogyan *Szamel Lajos* is megállapítja, a szabadságjogok katalógusa állandóan bővül, szélesedik, de az alapvető rendszer kialakulása szempontjából a polgári forradalmak ideje, és az azt követő polgári fejlődés volt a meghatározó jelentőségű. A szabadságjogok klasszikus három csoportja újabb és újabb szabadságjog formájában intézményesült ugyan az államok alkotmányaiban, valójában azonban a rendszer nem változott.

Ha alapvetően megvan egy államban az alkotmányos atmoszféra, e három szabadságjog-csoporton belül — esetleg országonként eltérő variációban — megjelenő szabadságjogok deklarálása irányt mutat az alkotmányos szabadság kereteinek meghúzásában. Mert a szabadságjogok abszolút értelemben természetesen nem lehetnek korlátlanok, hiszen minden szabályozási forma (így az alkotmány és a különböző törvények) a jogok gyakorlásának feltételeire vonatkozik, s e feltételek szükségképpen egyben korlátok is. Lényeges azonban, hogy hol húzódnak meg a szabadság jogi keretei. Ennek a jogi keretnek a legbő-

⁷ *Szamel Lajos*: Az állampolgári szabadságjogok. Bp. 1987. 23. p.

vebbré tágításával az NSZK 1949-es alaptörvényében, ill. a legújabb európai alkotmányokban (Görögország 1975, Portugália 1976, Spanyolország 1978) találkozunk. Ezen alkotmányok figyelembevételével összeállíthatjuk a szabadságjogok jelenleg ismert legbővebb katalógusát.

Ezek: az élet, a testi épség, egészség joga, a személyes szabadság, az erkölcsi sérthetlenséghez való jog, a hit, a lelkiismeret, a vallási és világnézeti meggyőződés szabadsága; a vélemény nyilvánításának a szabadsága szóban, írásban, képen és ábrán, a hírközlési szabadság, a tömegkommunikáció és az információ szabadsága; a művészet — ezen belül nevesítve az irodalmi alkotás — szabadsága, a kulturális kibontakozáshoz való jog, a tudomány, a kutatás és a tanítás szabadsága; a gyülekezési és felvonulási szabadság, az egyesülési szabadság — beleértve az egyesületek és társaságok alapításának szabadságát és a koalíciós szabadságot, azaz a munka- és gazdasági feltételek biztosítására és fejlesztésére szolgáló társulások alapításának jogát —, a szakszervezeti szervezkedés szabadsága; a munkahely, a foglalkozás, a képzési intézmény megválasztásának szabadsága; a mozgás szabadsága, amely magában foglalja a lakó-, ill. tartózkodási hely megválasztásán túl az országból való kiutazás jogát is; a kérelmezés és a panasz joga (ún. petíciós jog); ezenkívül a lakás, a levéltitok, a posta és távközlési titok sérthetlensége.

Ebből a felsorolásból is kitűnik, hogy a jogok katalógusa milyen számottevően bővült a klasszikus alapjogokhoz képest. Ugyanakkor, a szabadságjogok körét ma sem tekinthetjük lezártnak, számolnunk kell a katalógus állandó, modern életünkre reagáló bővülésével. A bővülés mellett érdemes egy más irányú fejlődésre is figyelmet fordítani. Az ún. klasszikus alapjogok a társadalmi és ezen belül az intézményes jog fejlődésének kiemelkedő elemei, az egyetemes emberi kultúra örök értékei, amelyek éppen ezért megkivánják, hogy minden történelmi korszak újraértelmezze és saját viszonyaira alkalmazza őket. Csupán egyetlen példát említve: nyilvánvaló, hogy ma már nem ugyanazt értjük a sajtószabadságon, mint a XVII—XVIII. században. A klasszikus sajtószabadság és a modern sajtószabadság — bár ugyanaz a deklarált jog — tartalma jelentősen eltér egymástól. A modern sajtószabadságot tágan kell értelmeznünk. Ma már sajtó alatt nem pusztán az írott sajtót értjük, hanem a tömegközlési eszközök széles skáláját; az ún. elektronikus sajtó is a szabályozás tárgyát képezi. Másrészt magának a jognak az értelme is változott, hiszen a klasszikus tartalom (az előzetes cenzúra tilalma és a közzétett sajtótermékért való felelősség) az informáltsághoz való joggal (tehát az információk megszerzésének szabadságával) bővült.

Századunk civilizatórikus fejlődése felszínre hozott olyan társadalmi viszonyokat és körülményeket, amelyek szabadságtartalmainak szabadságjogként való deklarálása a közeli jövő feladata. Az államok modern alkotmányfejlődése bizonyítja, hogy a szabadságjogok fejlődésében is jelentős fordulópontot jelent a jogok „univerzálódása”. A 80-as évek eleje óta a jogirodalomban megszorodtak azok a nézetek, amelyek az emberi jogok fejlődésében minőségi változást vélnek felfedezni. E nézetek szerint nem egyszerűen a jogok katalógusa bővül, hanem a mennyiségi változás e jogok új értelmezésének is alapjául szolgál. *Karel Vasak* az emberi jogok intézményének fejlődéséről írott tanulmányában azt az alaptézist állítja fel, hogy a jogfejlődésben három szakasz létezik. A nagy francia forradalom jelszavainak segítségül hívásával⁸ a három szakasz Liberté, Egalité és Fraternité címszóval illethető. A Liberté nemzedéke az individualista szellemű „negatív” szabadságjogokat foglalja magában. A második nemzedék a gazdasági, szociális, és kulturális jogokkal jellemezhető. A harmadik nemzedék alatt pedig olyan fogalmak kerülnek az emberi jogok körébe, amelyek eddig egyáltalán nem szerepeltek e problémakörben.⁹

⁸ Lásd: S. P. Marks: Emerging human rights: a new generation for the 1980-s? Rutgers Law Review, 1981. No. 2. 441. p.

⁹ Karel, Vasak: A 30-year struggle. The sustained effort to give force of law to the Universal Declaration of Human Rights. — The UNESCO Courier, 1977. Nov.

Történetileg ez a harmadik generáció az, amely napjaink folyamataira reflektált, a megjelenő igényeknek jogi formát kíván adni. Ebben a rendszerezésben az ún. szolidaritási jogok nemzedékében a szabadságjogok XX. századi fejlődési vonulatát is megtalálhatjuk.

A harmadik nemzedékbe tartozó jogok közül az alábbiakat nevesíti a legtöbb szerző: a fejlődéshez, a békéhez, a tiszta környezethez, az információhoz és az emberiség közös örökségének nyilvánított javakból való részesedéshez való jog. Ezen jogok közül a békéhez és az információhoz való jog kérdései feltétlenül hozzátartoznak témánk tárgyalásához, a szabadságjogok XX. századra szabott fogalma kapcsán.

A békéhez való jog kérdései főként a nemzetközi jogban merülnek fel, mint ahogyan az ENSZ legfontosabb feladata éppen a béke és biztonság fenntartása. A békéhez való jognak a jelentősége belső jogi analógiával élve olyan, mint az állampolgári egyenjogúság és az állampolgár egyéb jogainak viszonya. Tehát a békéhez való jogot is inkább annak a legfőbb szabadságnak tekinthetjük, amely valamennyi emberi jog biztosításának, érvényesítésének előfeltétele. Az ENSZ Közgyűlés 1984. és 1985. évi határozatai a békéhez való jogról szólnak, a tartalmi kérdéseket illetően azonban ez a jog még nem pontosan tisztázott. Az újkeletű jogok jellegét így a békéhez való jogét is, ma még elsősorban nemzetközi szinten próbálják körvonalazni. Vannak azonban a harmadik generációs jogok között olyanok is, amelyek csíraformában már a nemzeti törvényhozásban is megjelentek (pl.: az információhoz való jog).

Az információhoz való jog alkotmányi deklarálása — amely ma még csak néhány államra jellemző — egyértelműsítette azt a társadalmi igényt, amely sajátosan a XX. század jellemvonása. A XX. század a minden téren — így a jog terén is — felgyorsult fejlődésével az embert valóban „társadalmi” lényvé, „citoyenné” tette. (Gondoljunk csak a választójognak a kiterjesztésére valamennyi felnőtt állampolgárra, nőkre és férfiakra egyaránt. De említhetjük a közvetlen demokratikus fórumok — pl.: népszavazások — manapság „divatos” intézményét, az egyre gyakrabban emlegetett panaszjogot, petíciós jogot stb.). Ha az állampolgár — éppen e státusából folyó — jogait érvényesíteni kívánja, feltétlenül szüksége van egy bizonyos információmennyiségre. Információk nélkül ugyanis a politikai cselekvés szabadságát biztosító jogok ma már nem gyakorolhatók. Sőt, a problémát kitágíthatjuk az ember hétköznapi magán-szférájától egészen a tudományig. Azt is mondhatjuk, hogy ma már a szubjektumként való létehez egyáltalában nélkülözhetetlen az információ.

Információ alatt azt a különös ismeretet (az ismeret szót itt nem az elvont ismeretelméleti szóhasználatú tudáselemként kell érteni) értjük, amely a társadalmi gyakorlatban az emberek közti viszonyokban meghatározott hasznossággal bír. Ez a hasznossággal bíró ismeret végső soron kognitív előfeltétele annak, hogy az egyes ember, az emberek csoportjai, vagy tágabban értelmezve az egész társadalom e sajátos minőségét, ebből adódó funkcióit, létlehetőségeit megvalósíthassa, tehát ténylegesen az legyen, ami.

Ha negatív oldalról közelítjük meg a problémát, az információ hiánya, az információk ür, éppen ennek a sajátos miszerőségnek a lehetetlenülését idézi elő. Tehát az információhoz jutás feltételeinek biztosítása nélkül a(z egyéb) jogok széles skálájának biztosítása sem képzelhető el. Következésképpen kiemelt fontosságot kap az információhoz jutás igénye, és mint alapvető szabadságjog, alkotmányos rögzítést követel magának.

Az információhoz való jog tartalmát illetően ma még sok a bizonytalanság. A nemzetközi okmányok közül a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya nevesített jogként nem is említi, de előírásai között a véleménynyilvánítási szabadság körében rendelkezéseket találunk arra, hogy az államok azon tevékenysége tilos, amely az információk megszerzése, illetve terjesztése elé akadályt gördít. Az 1975-ös Helsinki Záróokmányban találunk nemzetközi garanciákat a tág értelmű sajtószabadságra vonatkozóan, de a tartalmi kérdésekben nem szabályoz ez a nemzetközi okmány sem.

A szakirodalomban az információs típusú jogok számtalan variációban, formában

kerülnek tárgyalásra. Ám ez a látszólag csak terminológiai sokszínűség tartalmi különbözőségeket takar, és ez rengeteg vitára adott alapot. Vajon valóban csak arról van szó, hogy az információhoz való jog számtalan szinonimával helyettesíthető? Könnyen belátható, hogy az elnevezések között — néha ugyan csak árnyalatbeli — tartalmi különbségeket fedezhetünk fel. Az információ joga tartalmilag többkomponensű. Magába foglalja az informáltsághoz való jogon kívül azt a kötelezettséget is, hogy e jog érvényesítése során az állampolgárok és különféle közösségek számára az állami szervek kötelesek információt szolgáltatni (kivéve a törvény által titkosnak minősített adatokat), tartalmazza az információk terjesztésének szabadságát, valamint az információs önrendelkezési jog is e fogalom körébe vonható.

Mivel maga a jog is több önálló elemből tevődik össze, ezért önkéntelenül kapcsolódási pontok keletkeznek az egyéb hasonló jellegű jogokkal. Ilyen érintkezési pont a — főként angol szerzők által nevesített — kommunikációs jogok¹⁰ és az információs jogok között is található. A kommunikációs jogok egy olyan tág keretet alkotnak, amelyben az információk közti szabad választás, az információk szabad terjesztésének joga is helyet kap az egyéb részjogosítványok (így bizonyos részvételi jogok és kultúrához való jog) mellett. Egy másik érintkezési pont a modern értelmű sajtószabadsággal is fennáll. Mivel az információ elsősorban a tömegközlelési eszközökön keresztül jut el címzettjeihez (a jog realizálásának talán ez a legtagabb önálló részterülete), így mindenképpen említést érdemel a tájékoztatáshoz és a tájékozódáshoz való jog. A tájékoztatáshoz és a tájékozódáshoz való jog az a közös pont, amelyen az információ joga és a sajtószabadság érintkezik egymással. A magyar szabályozási modell alapulvéve, könnyen belátható, hogy már a modern tájékoztatási szabadság is több elemből tevődik össze. Az első jogosítvány a tájékozódáshoz való jog, amely nem más, mint az információ megszerzésének szabadsága. A jogosítvány másik oldala az, hogy a sajtónak a tájékoztatással kapcsolatos, a tájékoztatás joga alapján ráháruló feladatai vannak. Ezek a feladatok elsősorban a hiteles, gyors és pontos tájékoztatást jelentik. Ahhoz, hogy e feladatoknak a sajtó maradéktalanul eleget tudjon tenni, a sajtónak is megfelelő információkhoz kell jutnia. Eljutottunk tehát a harmadik részlemhez, mely szerint a törvényben felsorolt szervek kötelesek felvilágosítást adni a sajtónak, azaz a sajtót is megilleti a tájékozódás joga.

A tájékoztatáshoz és a tájékozódáshoz való jog az egyéb alapjogok gyakorlásához fontos előfeltétel. Azt, hogy a tájékoztatási rendszer jellege, színvonala milyen, a társadalom politikai-kulturális fejlettségi szintje határozza meg. A tömegközlelési rendszerből kétségtelenül a tömegkommunikációs eszközök kapnak legnagyobb jelentőséget. A XX. században a tömegkommunikációs eszközök a manipuláció lehetséges eszközeivé is válhatnak. Éppen azért, hogy a kommunikációt lehetetlenítik (nincs lehetőség azonnali reagálásra), a viszony teljesen egyoldalúvá válik. A legegyszerűbben képesek felszámolni a „dialógust”, mint a kommunikációnak azt a formáját, amelyben a kritika egyáltalán lehetséges. A tömegkommunikációs eszközök a manipulációt nem elsősorban azért valósítják meg, hogy egy vagy kevés ember képes térben és időben kiterjesztve — milliókhoz szólni, és így tudatukat tartósan befolyásolni, hanem azért, hogy a milliók a tömegkommunikációs viszonyban nem képesek visszaszólani.¹¹

A tömegkommunikációs viszony látszatra tehát a legcivilizáltabb interakció, mégis, ha visszaélnék használatával, a legkártékonyabb és legantihumánusabb kapcsolat lehet. Mindez bizonyítja, hogy az emberi szabadságjogokat nemcsak durva formában lehet megsérteni (pl.: apartheid-politika), hanem a kulturáltság látszatával is. Ezért van kiemelt tár-

¹⁰ A kommunikációhoz való jog emberi jogi vonatkozásait lásd: *The right to communicate: a new human right*. Dublin, 1983.

¹¹ Lásd bővebben: H. Marcuse: *One — dimensional Man*. Boston. 1968.

sadalmi-politikai jelentőségük a tömegközlelési intézményeknek, s a rájuk vonatkozó szabályozásnak.

Korunk jelentős műszaki fejlődése a tömegközlelési eszközök gazdag tárát biztosította az emberiség számára (telefon, rádió, televízió, elektronikus számítástechnika, audiovizuális információrögzítés, televíziós műholdak stb.). A technika vívmányai azonban nemcsak újdonságot hoztak a szabadságjogok realizálódása terén, hanem számos problémát is. Különösképpen igaz ez a személyes szabadságjogok garanciális védőbástyáira. Több szerző érlelődő jogigényként fogalmazza meg fenntartásait a technika legújabb „csodáival” szemben. A magánszférát meg szeretnék óvni a telefon-lehallgató rendszerektől, a más jellegű titkos megfigyelésektől, filmektől.¹² Mások, a személyiséget sértő pszichológiai tesztek használatának, az ilyen vizsgálati módszerek büntető és polgári perekben való alkalmazásának határait kívánják pontosan körvonalazni. Igényként fogalmazzák meg, hogy a számítógépes adatfeldolgozás hibáiból adódó hátrányokért járjon kártérítés, az orvostudomány legújabb módszereinek — nevezetesen a mesterséges megtermékenyítésnek, a művi szervátültetéseknek, és az olyan eljárásoknak, amelyek pszichopharmakológiai és genetikai manipulációkra adnak lehetőséget — etikai és jogi problémáit nagyon pontosan rögzítsék a jogszabályok.¹³ Ezek az igények már benne vannak napjaink jogi gondolkodásában, de a pontos határokat meghúzó tételes szabályozás még a jövő feladata.

Mint az eddigi fejtegetésekből kiderült, a szabadságjogok XX. századi vonulata teljesen más szemléleti megközelítést kíván tőlünk. Egyre bonyolultabbá váló világunkban az örök értékű, és minden korszakban újraértelmezett klasszikus alapjogokon kívül újabb és újabb intézményesült szabadságok kerülnek a jogi köztudatba. Ezeket az új típusú jogokat nem a hagyományos szemlélettel kell megközelíteni, hiszen ezeknek a jogoknak legfőbb jellemzőjük univerzalitásuk, túllépi a hagyományos állam—állampolgár viszony kereteit. Annak felismerése, hogy a jogok érvényesülésének a „közege” egyre bonyolultabbá válik, elvezetett az új elmélet kialakulásához, az emberi jogok modern, XX. századra szabott formáinak megjelenéséhez.

KATALIN GOMBOS

VON DEN KLASSISCHEN GRUNDRECHTEN BIS ZUM MODERNEN FORMBESTIMMUNGEN DER FREIHEITSRECHTE

(Zusammenfassung)

Die geschichtliche Entwicklung der Freiheitsrechte hat drei grundlegenden Wendepunkte: den naturrechtliche theoretische Grund des 18. Jahrhunderts; die gesetzlichen rechtlichen Formen der bürgerlichen Freiheit, die sich infolge der Revolutionen verwirklicht haben; und die modernste, dritte Generationen der Menschenrechte.

Die naturrechtliche Systeme gebrauchen die begriffliche Trias „status naturalis“ — „contractus“ — „status civilis“, zugeordnet diesen bestimmte Zustände der Freiheit. In wirklichen hat das „libertas naturalis“ keinen echten rechtlichen Inhalt, es ist bloss Beziehungsgrund einer in der Zukunft zu zustandene bringenden tatsächlichen Freiheit.

¹² Lásd: A. R. Miller: Der Einbruch in die Privatsphäre. Neuwied, 1973.

¹³ Lásd: G. Wollstenhorne: Man and his future. London, 1983.

Die siegreiche bürgerliche Revolutionen herbeiführen eine entscheidende Wendung, denn sie sagen nicht nur den Freiheitswunsch der Bürger aus, sondern auch herstellen eine neotypische Formation der Rechtsordnung, die sich entscheidend auf den Katalog der Menschenrechte gestützt wird. In den staatsrechtlichen Dokumenten der Zeit in Form des klassischen Grundrechts erscheinen die typische Forderungen der liberaleren individualistischen Philosophie: persönliche Freiheit, Privateigentum, Öffentlichkeit, Rechtssicherheit.

In der gesellschaftlichen Entwicklung des 20. Jahrhunderts werden viele Freiheitsprobleme geworfen, die rechtlich noch nicht gelöst werden. Die verschiedene Rechtsordnungen versuchen die Freiheitsinhalte als Freiheitsrechte deklarieren. Von diesen kommt es in Frage z. B. das Recht zum Frieden und zur Information.